

Fredrik Brosché, Luther tröstar med evangelium i själavården,

Församlingsfakultetens småskrifter nr 6, 60 sidor

Förändring av reformationen 500-årsminne tar sig många olika uttryck. Församlingsfakulteten i Göteborg har hittills bidragit med två småskrifter, dels Rune Imbergs om Luthers betydelse som bibelöversättare, dels nu Fredrik Brosché's bok som fokuserar på Luther som själavårdare. Båda böckerna känns fräscha och aktuella. De glorifierar inte den stora reformatorn men ger prov på hans enastående betydelse för västerländsk förståelse av själva kärnan i evangeliet.

Brosché's framställning präglas till viss mån av hans kunnskap och gedigna erfarenhet som själavårdare. Det ger honom möjlighet att inte skriva bara för en inre krets av teologer utan för gemene man, för den vardagskristne.

Det här är en liten bok till omfånget men mycket stor till innehållet. Författaren har utfört en bedrift genom att i ett otroligt omfångsrikt material hitta den port genom vilken han vill föra läsaren för att denne skall få lära känna själavårdaren Luther. Det gäller ju att inte förlora sig i mängden av predikningar, föredrag, traktater och böcker, inte drunkna i de hundratals brev som finns bevarade utan att koncentrera sig på de personliga brev där själavårdaren kommer till sin rätt. Givetvis är det de drabbade som står i fokus – och vi

får kort information om sakläget – men det som gör framställningen så levande är författarens förmåga att med få ord relatera det som han citerar från breven, till Luthers både egna troskamp och hans reformatoriskt allmänna strid för sanningen. Luther vet själv vad det vill säga att vara i själanöd. Han vet vad det innebär att längta efter att hitta ut ur mörker och plåga, ur demoners strupgrepp och död som ger förtärande sorg. Det enda ord som är relevant för vad en människa i själanöd behöver är tröst. Därför skriver inte Luther sina brev i en von-oben attityd eller med en docerande ton från en doktor i teologi utan med sitt hjärta. Han gråter med den som gråter. Han kan dela andras nöd som vore den hans egen.

Hur ser då den tröst ut som Luther erbjuder? Det första som då gäller är Luthers okuvliga visshet att om det är någon som rätt kan hjälpa i de kriser som möter så är det inte en människa utan Gud själv. Därför för Luther sina medkristna in i en djup relation till Jesus, där både Jesu ord och Jesu gärning blir till vittnesbörd om ”all trösts Gud”. Inget mindre och inget annat kan då förvandla nöden till frid och trons visshet än Kristi försoning. Det är Kristi nåd som kan råda bot på den nöd som hotar att driva den kristne i förtvillan. Det ställföreträdande lidandet, syn-

derna på korset, döden och uppståndelsen är det evangelium som tröstar.

På samma sätt som övertygelsen om att det finns tröst att hämta under livets olika skeenden – och boken ger perspektivet; från vaggan till gravan – gäller Luthers obändiga visshet att detta gäller **alla** slags människor, överhet och undersäte lika. Och hans sakliga ton understryker att han inte har anseende till personen – lika litet som Gud själv.

Författaren lyckas också i sin ambition att göra boken aktuell för vår tid. Förvisso ger han inblickar i 1500-talets lidanden och umbäranden. De gäller både kropp och själ. Men nöden har samma ansikte på denna av ondska härjade jorden på 2000-talet. Trots allt det som den moderna människan gärna vill berömma sig av när det gäller hennes framsteg på en lång rad områden kvarstår att människan idag är i lika stort behov av tröst som på Luthers tid. Och det är bara samma evangeliums tröst som kan hjälpa oss nu som då. Därför känns också författarens fråga om vad för slags tröst som människor får hålla till godo med berättigad. Dagens reformation av kyrka och församling måste också inkludera själavården – för våra medmänniskors salighets skull.

Sture Hallbjörner

Martin Luthers förhållande till judarna

Professor Knut Alfsvåg, VID vitenskapelige høgskole, Stavanger, Norge

Inledning

Judarna engagerade Martin Luther. Diskussioner om deras religiösa och sociala status finns överallt i Luthers författarskap och flera skrifter avhandlar problemet. I en av dem, *Om judarna och deras lögn* från 1543, talar han mycket kritiskt och negativt om judarna, så kritiskt att citat därifrån har använts i antisemitisk propaganda både av nazister och andra. Varför var Luther så kritisk till judarna? Var det Luthers polemiska läggning som gick i bakläs när han blev gammal och sjuk? Eller avslöjar Luthers tankar om judarna en generell svaghet i hans teologi?

Judar och kristna har en gemensam helig skrift, som de kristna kallar för Gamla testamentet (GT). Då judarna, från Bibelns tid och ända till helt nyligen, inte haft sitt eget land har judar och kristna genom hela den kristna historien levt sida vid sida och har därför oavbrutet prövat och utmanat varandras identitet och bibeltolkning. Men efter Konstantins reform på 300-talet var det de kristna som hade makten. Judarna i Europa levde därför på deras nåd och fick oupphörligt finna sig i både pogromer och utvisning. På Luthers tid fanns det nästan inga judar varken i England, Frankrike, Spanien eller Portugal. Det fanns betydligt fler i det tyska riket, där överheten gav dem visst beskydd. En anti-judisk stämning var dock utbredd bland de flesta även där och den delades av de lärda. Två av Luthers främsta motståndare, Erasmus av Rotterdam och Johan Eck, representerar båda det vi i dag skulle betrakta som en grov och vulgär anti-judisk hållning.

En av de centrala frågorna för de lärda i det tyska riket, innan Luther kom och krävde deras uppmärksamhet, var frågan om hur de skulle förhålla sig till kravet från den omvända juden Johannes Pfefferkorn. Han ansåg nämligen att alla judiska böcker (förutom GT) borde konfiskeras och brännas och menade att det skulle leda till att judarna följde i hans fotspår, omvända sig och blev kristna. Alla höll inte med om det, till exempel var den tidens ledande kristne expert på hebreiska, Johannes Reuchlin (Melanchthons mormors bror), helt oenig. På kurfurstens anmodan yttrade sig Luther i konflikten år 1514 och han följer Reuchlin i det väsentliga. Bokbål är enligt Luthers uppfattning inte ett bra evangelisationsmedel. Dessutom är den judiska filologin viktig för att kristna ska kunna skaffa sig kunskap om GT:s grundspråk.

Luthers tidiga judiska skrifter

Redan i sina tidiga föreläsningar kommer Luther, flera gånger, in på frågan om hur de kristna ska tänka om judarna. Han kritiserar dem för gärningslära och för att avvisa tron på Jesus. Han är dock medveten om att Paulus i Rom 11:1 bekräftar att judarna fortfarande är Guds utvalda folk och att han i Rom 11:25–26 antyder en möjlighet för Israels omvändelse före Jesu återkomst. Luther accepterar detta som en del av den gudomliga uppenbarelsen men håller samtidigt fast vid att all frälsning, och då

också en eventuell frälsning för Israel, är av nåd för Kristi skull. Paulus iver för judarnas omvändelse i Rom 9:1–5 betraktar han som föredömlig och han förmanar de kristna att visa omsorg om judarna så att de kan vinnas för den kristna tron.

Luthers reformatoriska genombrott gör honom ännu mer optimistisk när de gäller möjligheten för judemission. När evangeliet nu förkunnas med ny klarhet, representerar det också en ny möjlighet till omvändelse för judar. Det är därför, enligt Luthers åsikt, viktigt att kristna inte förhåller sig till judar på ett sådant sätt att motsättningarna mellan judar och kristna förstärks. Kristna ska inte förhålla sig till judar utifrån en känsla av hat och överlägsenhet.

År 1523 gav Luther ut skriften *Jesus Kristus, född jude*. Bakgrunden till denna skrift var att Luther kritiserats för att ha avvisat jungfrufödelsen och förståelsen av Maria som «semper virgo» och för att ha hävdat att Josef var Jesu far. Det var orgrundade beskyllningar och det var inte svårt för Luther att avvisa dem. Men när han ändå är i gång dryftar och fördjupar han sig i frågan om hur kristna bör förhålla sig till judar mer allmänt. Han har förstätt att judarna reagerar på berättelsen om jungfrufödelsen och den därmed sammanhängande förståelsen av Jesus som Guds son. För att kunna möta dem föreslår han därför i denna skrift att man när man förkunnar för judar bör börja med Jesu mänsklighet och lägga tonvikten på att NT framställer Jesus som en jude som levde i den judiska kontexten.

Sedan försöker Luther, utifrån en genomgång av de gammaltestamentliga profetiorna om Messias, visa att Jesus faktiskt är Messias. Här har Luther bland annat en detaljerad redogörelse om att profetian om de sjuotio veckorna i Dan 9:24–27 pekar på Jesu ankomst. Han går också in på rabbinernas motargument mot den kristna läsningen, både av denna text och av andra Messiasprofetior. Förståelsen av judarnas religiositet som gärningslära och deras förhållande i avvisandet av Jesus berör han inte i denna skrift.

Då det visade sig att hoppet om judarnas omvändelse inte uppfylldes lever dock Luther, i mindre utsträckning, upp till sitt eget råd om att kristna skulle förhålla sig vänligt och förstående mot judar. Kritiken mot deras gärningslära och förhållande återkommer och förenas nu med kritik mot judarna för girighet och för att låna ut pengar med ränta, något Luther avvisade av princip. Luthers uppfattning är att man ska arbeta för sin intäkt, inte sitta stilla och se på när den växer. Att judarna bedrev bank- och låneverksamhet bland annat därför att så många andra yrken var förbjudna för dem, har Luther liten förståelse för. En annan orsak till att

Luther på 1530-talet skärper sin kritik mot judarna är upptäckten av att kristen vänlighet mot judarna inte alls blev grogrund för omvändelse, tvärtom gav den judarna ny frimodighet att driva mission för sin tro. Luther försökte alltså vara försonlig mot judarna så länge de höll sig stilla och inte gjorde något väsen av sig, och det är otvivelaktigt bättre än att uppmana till förföljelse. Men att fortsätta med den vänliga inställningen gentemot en medveten judendom som dessutom bedrev verksamhet för proselyter bland kristna, övergick Luthers förståelse för tolerant vänlighet.

Detta är bakgrunden till den betydligt skarpare tonen mot judarna som vi finner i Luthers skrift från 1538, *Mot sabbatarianerna*. Här hävdar Luther att förhållandet som rått i 1500 år där judarna har tvingats leva utan tempel, präster och en egen kung beror på Guds straff och judarna bör fråga sig själva vilken synd de kan ha begått som har försakat detta stränga straff. Enligt Luthers uppfattning kan det bara bero på att Gud faktiskt sände sin Messias för 1500 år sedan och Israels folk har sedan dess varit under Guds straff för att de avvisade honom. Alla skulle inte vara överens om att det är den naturliga utgångspunkten för en bedömning av judisk tro och religiositet. Styrkan i denna utgångspunkt är dock att den baseras på ett faktum och inte på ryktesvisa anklagelser. Judarna har med få undantag avvisat Jesus som Messias och gör det fortfarande, och det är åtminstone helt okontroversiellt.

Om judarna och deras lögn

År 1542 fick Luther motta ett judiskt försök att tillbakavisa argumentationen i *Mot sabbatarianerna*. Det är utgångspunkten för hans mest judekritiska skrift, *Om judarna och deras lögn* från 1543. Hoppet om att kunna åstadkomma judarnas omvändelse är i princip borta. Istället koncentrerar han sig nu på att rusta kristna för att möta angreppen från judarna. De anses nu, helt och hållet, som Guds motståndare som man bara kan möta med Guds ords kraft. De anser sig själva vara Guds utvalda folk och Luther medger att Gud under Gamla testamentets tid utvalde Abraham och hans efterkommande och gav dem en speciell status. Men på grund av sin otro och sin synd har de kommit under Guds straff på samma sätt som hedningarna. Att vara Abrahams efterkommande är därför, i sig själv, ingen anledning till att åberopa en privilegierad status.

Luther lyfter sedan fram löftena om Messias i GT och tillbakavisar rabbinernas tolkning av dem. Här är 1 Mos 49:10 en viktig text för Luther. Han menar, bland annat med hänvisning till den ursprungliga judiska förståelsen av den texten, att

det betyder att judarna skulle vara herre i eget land fram till att Messias kom. Han lyfter också fram 2 Sam 23:1–7. Där står det om ett evigt förbund mellan Gud och Davids hus (v. 5). Ska det löftet ha någon betydelse måste Messias herradöme ha blivit upprättat då judarnas politiska självstyre under Davids efterkommande gick under. Båda dessa texter pekar, enligt Luthers uppfattning, otydligt på att det är genom Jesus som löftena om Messias beständiga herradöme uppfylls. Och då kan de inte fortsätta vänta på uppfyllelsen 1500 år efter att de förlorade sitt självstyre.

På dessa punkter går inte Luther avsevärt längre än han tidigare gjort i sina skrifter mot judarna. Det förändras däremot när han i denna skrift också tar upp judarnas polemik mot de kristna och besvarar den. Judarna har hävdat att den kristna tron på treenigheten är polyteism, även om de mycket väl vet att avvisandet av all polyteism i 5 Mos 6:4 är lika viktigt för de kristna som för judarna. De har också hävdat att Jesus var sänd av djävulen (jmf. Luk 11:15) och omtalade hans mor Maria som en hora. Luther reagerar kraftigt på detta och kan inte hitta någon annan förklaring än att Guds vrede vilar över dem. Ska det finnas någon möjlighet för att de ska omvända sig måste därför, först, Guds vrede mot dem upphöra och Luther ber faktiskt också om det i denna skrift.

Men tills det sker, måste kristna värja sig mot den judiska faran genom konkreta åtgärder och Luther sparar inte på krutet i sina förslag. Stränga åtgärder är nödvändigt för att inpränta situationens allvar och om möjligt rädda dem från otro och evig förtäpelse. De bör, säger han, deporteras från Sachsen och offentliga judiska gudstjänster bör inte tillåtas. Synagogorna bör brännas, liksom det skedde med hedniska tempel under gamla testamentets tid. Judisk blasfemi mot Kristus och kristna bör inte tolereras i kristna länder. Judisk uppbyggelselitteratur och Talmud bör också brännas – Luther följer alltså här rådet från Pfefferkorn som han trettio år tidigare hade avvisat. Då judarna redan är utvisade från Frankrike och Spanien, och Luther nu också vill ha dem ut ur det tyska riket, föreslår han att de kan flytta till Israel där de fritt kan utöva sitt religiösa och sociala liv. Förutom vrede över judarnas dåligt underbyggda kritik mot kristna och fruktan för att kristna genom tolerans mot judarna ska bli medskyldiga i den, är det alltså, i stor grad, tanken om samhällets religiösa enhet som styr Luthers överväganden.

Luthers målsättning är fortfarande judarnas omvändelse. Han har inte längre så stort hopp om att det målet ska bli verklighet. Men om det sker, måste det vara Gud som verkar genom sitt ord. Han avslu-

tar därför också denna, sin mest judekritiska skrift, med att sammanfatta de punkter i Guds ord som i det sammanhanget är de mest centrala: Messiasprofetiorna, Nya testamentets förkunnelser om Jesus, och förståelsen av kyrkans historia som Guds gärning; för hur skulle väl annars olärda fiskare kunna bli upphov till en världsomspännande rörelse?

Några månader efter *Om judarna och deras lögn* offentliggjorde Luther *Om Shem Hamphoras*. Titeln anspelar på judiska spekulationer om Schem ham-meporash, det utsägliga namnet. Luther uppfattar detta som en form av magi kring Guds namn som han betraktar som fullständigt felaktig. På det hela taget förstår Luther den judiska, icke-kristocentriska utläggningen av GT som en form av religiös spekulation av samma typ som påvens förordningar. Han tar också upp den judiska kritiken mot Jesus som hävdar att han, som Marias son, inte tillhörde Davids ätt. Här kan det uppfattas som om de har indirekt stöd av släktråden i Matt 1 och Luk 3, som båda leder Jesu härkomst tillbaka till David genom Josef. Luthers strategi är här att bevisa att också Maria är av Davids ätt. Josef är enligt Luthers uppfattning bara kallad Jesu far på ett mer precist sätt. På så sätt hamnar Luther i en diskussion om jungfrufödelsen som han starkt försvarar, bland annat utifrån Jes 7:14. Men tron på judarnas omvändelse är borta. Även Rom 11:25–26 förstår Luther nu bara som ett löfte om att en kvarleva ska omvända sig.

Var Luther antisemit?

Antisemit är ett ord som inte användes på Luthers tid, och det måste därför användas med försiktighet om 1500-talets människor. Om en antisemit definieras som en som är kritisk och negativ till judar på grund av deras etnicitet, så måste man ändå kunna säga om Erasmus och Eck att de var antisemiter. Det samma kan inte sägas om Luther. Hos honom finns det inte någon rasteori i den betydelsen att en grupp människor skulle stå över andra. Alla är, enligt Luthers uppfattning, syndare under Guds dom, och den egalitära möjligheten i en sådan utgångspunkt har inte undgått hans uppmärksamhet. Judarnas tendens att tänka annorlunda om sig själva är ju också en av Luthers kritiska synpunkter mot dem.

Denna bild bekräftas om man ser närmare på hur den moderna antisemitismen har använt Luther. Delar av *Om judarna och deras lögn* utgavs i norsk översättning 1940 med ett förord som uppmanar norska kristna att lägga på minnet vad reformatorerna sa om judarna. Det är emellertid bara Luthers förslag till konkreta insatser mot judarna som tagits med; varken hans teologiska utläggning av judarnas ställ-

"Luthers målsättning är fortfarande judarnas omvändelse. Han har inte längre så stort hopp om att det målet ska bli verklighet. Men om det sker, måste det vara Gud som verkar genom sitt ord."

Sådd och skörd

Som Jesus lär oss när han talar om vetekornet (se ovan, *Från Skriften*) så finns det lagar och grundmönster som gäller både i skapelsen och i Guds nya rike. Ett sådant är sambandet mellan sådd och skörd. Paulus påminner om detta och säger, att vad en människa sår, det ska hon också skörda.

Orden om sådd och skörd blir vi ofta påmind om på FFG. Hela vår verksamhet är på ett sätt ett resultat av tidigare generationers kristna, som satsade på utbildning och att starta en stiftelse. När Prästgymnasiet en gång startade, gjordes stora mödor och uppoffringar från många, vilka sedan många har fått skörda resultatet av. Det gäller framför allt genom de präster som genom åren har gått ut. Men en skörd är även att utbildningsstiftelsens verksamhet har kunnat expandera genom mångaas trogna stöd både i historia och nutid. Varmt tack till er alla som gör arbetet på FFG möjligt!

Att vi på FFG påminns om sådd och skörd, hör också samman med *långsiktigheten* i det arbete som en utbildningsinstitution innebär. Att så ut har sin tid, och att skörda har sin tid. Vi tror och hoppas att vårt arbete här och nu är en sådd för framtiden. Det gäller både studenter som går ut till olika tjänster och böcker och artiklar som produceras. Allt beror ytterst på Guds välsignelse.

Vi hoppas att många, gamla som nya vänner till FFG, vill vara med och stödja arbetet ekonomiskt och genom förbön.

Torbjörn Johansson

Fri eller bunden – om Luther och viljan

Nordeuropeiska Lutherakademins symposium,
Församlingsfakulteten, 8–10 nov. 2017

Onsdag 8 november

18.00 Symposiet öppnas
Professorn Knut Alfsvåg, Stavanger
Om den trålbundna viljan: En introduktion

19.00 Thé och smörgås

19.30 Dr. Daniel Johansson
"Ingen kan komma till mig om det inte blir honom givet": Predestination hos Johannes, i samtida judendom och dess receptionshistoria

20.30 Aftonbön med predikan över symposiets tema – Rektorn Fredrik Sidenvall

Torsdag 9 november

09.00– Professorn, Dr. Seyoon Kim, Pasadena, Kalifornien, USA
12.00 Nya perspektivet på Paulus: En introduktion och en kritik. (3 pass på engelska)

12.05 Middagsbön med predikan över symposiets tema – Pastorn Bror Erickson, Farmington, New Mexico, USA

12.30 Lunch på egen hand

13.30 Dr. Peter Olsen, Köpenhamn
Viljens frihet og ufrihet som teologisk og filosofisk problem

14.45 Doc. Per Magnus Johansson
Den fria viljan och psykologin

16.00 Prof. Knut Alfsvåg
Den ukjente Gud som teologi- og religionskritikk. Hvis Gud ikke kan erkjennes, hvordan kan vi da vite at gudstro ikke bygger på sand?

17.00 NELA årsmöte

18.00 Kvällsmat på egen hand

19.30 Pastorn Leif Jensen, Köpenhamn
Den trålbundna viljan och homiletiken

20.30 Aftonbön med predikan över symposiets tema – Rektorn Fredrik Sidenvall

Fredag 10 november

8.30 Rektorn, Dr. Torbjörn Johansson
Predestinationen enligt Luther, Calvin och Zwingli

9.15 Professorn, Dr. Robert Kolb, St Louis, Missouri, USA
The bondage of the will from Luther to the Formula of Concord

10.15 Förmiddagskaffe med smörgås

10.45 Dr. Robert Bennet, Ft Wayne, Indiana, USA
The Predestination Controversy in the American Synods

Församlingsfakultetens Bibelkonferens inleds kl 13.00. Se särskilt program.

Anmälan: Anmälan görs senast 23 oktober till daniel.johansson@ffg.se.

Avgift: Hela konferensen: 1000 SEK / 100 Euro. En dag: 500 Sek / 50 Euro. Enskild föreläsning: 150 SEK. Anmälningsavgiften inkluderar kaffe/te och smörgås. Lunch och kvällsmat ordnar man på egen hand.

ning eller hans försök att överbevisa dem om beständigheten i den kristna tolkningen av Messiaslöftena i GT, har det getts utrymme för. Det samma gäller de tyska nazisternas användning av denna skrift. Det visar att nazisterna väl kunde hitta Luthercitat de kunde använda för sina ändamål, men en konfrontation utifrån kärnan i hans tankar vågade de inte utsätta sig för.

Luthers kritik av judarna kan direkt härledas till centrum i hans teologi, nämligen rättfärdiggörelsen av tro, av nåd allena för Kristi skull. Det finns därför ett nära samband mellan Luthers kritik av judar och hans kritik av papister, svärmare och muslimer; alla kritiserar av Luther för att mena sig vara mer speciella än de är. Luther är dock inte blind för att judarna står i en särställning. Han vet att de var Guds utvalda folk under Gamla testamentets tid. Även om han principiellt håller fast vid nya testamentets perspektiv om att Guds folk i det nya förbundet består av judar och hedningar som principiellt stående lika som sin huvudlinje, är han medveten om att NT också antyder att de har en särställning i kraft av löftena till fäderna, och att det har betydelse också när det gäller deras eviga öde. För Luther tjänar detta som ett positivt argument för nödvändigheten av att bedriva judemission.

I sin missionsstrategi växlar Luther mellan vänlighet och en kontextmedveten skildring av Jesus som jude å den ena sidan, och skarp domsförkunnelse å den andra. Beträffande den sista punkten är han också styrd av statskyrkliga föreställningar om att det bara kan finnas en form för offentlig gudstjänst i ett land.

Det är mot den bakgrunden som man måste förstå de skarpa åtgärder han föreslår när det gäller att avhysa judar och att elda upp synagogor och judarnas heliga skrifter. Luther tänker alltså utifrån en helt annan föreställning om ett lands religiösa enhet än vad vi gör. Trots allt lägger han ändå den bibliska principen om alla människors lika värde som grund. Ser man inte det, använder man Luther till tolkningar han själv inte delade.

Luther har otvivelaktigt sagt saker om judarna som borde varit osagda. Sin önskan om att bedriva kontextmedveten judemission som respekterar och tar hänsyn till särdrag i den judiska tron lever han inte upp till. Här är det upp till oss att göra det bättre. Men det vi idag betraktar som antisemitism gjorde han sig inte skyldig till, trots sina många, skarpa och kritiska påståenden mot judar. Påstår man det sätter man in Luthers tankar i ett sammanhang som det inte finns täckning för.

(Detta är ett förkortat och bearbetat utdrag ur ett kapitel om Luther och judarna i Alfsvågs bok *Möter med Luther* som nyligen utgivits på Luther forlag, Oslo. Översättning: Henny Johansson, Harestad)

"Det visar att nazisterna väl kunde hitta Luthercitat de kunde använda för sina ändamål, men en konfrontation utifrån kärnan i hans tankar vågade de inte utsätta sig för."

"Luther har otvivelaktigt sagt saker om judarna som borde varit osagda." ... "Men det vi idag betraktar som antisemitism gjorde han sig inte skyldig till, trots sina många, skarpa och kritiska påståenden mot judar. Påstår man det sätter man in Luthers tankar i ett sammanhang som det inte finns täckning för."